

Prof. dr hab. Wiesław Musiał
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Wydział Rolniczo-Ekonomiczny
Katedra Ekonomii i Gospodarki Żywnościowej

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Anity Stanisławy Gębki pt. „Wybrane aspekty wdrażania programu rolnośrodowiskowego w regionie FADN – Mazowsze i Podlasie” wykonanej pod kierunkiem dr hab. Aliny Syp przy wsparciu promotora pomocniczego dr inż. Dariusza Osucha

Istota problemu badawczego

Zbilansowanie zapotrzebowania na produkty żywnościowe w Świecie Zachodu jakie nastąpiło w latach 80-tych XX wieku i o około dziesięć lat później w Europie Środkowo-Wschodniej spowodowało, że społeczeństwa tych stref gospodarczych i ekonomicznych zaczęły dostrzegać również inne (w tym nowe) funkcje rolnictwa. Coraz to bardziej akcentowano w nich poza żywnościowe, a następnie prośrodowiskowe i usługowe (w nowym znaczeniu) świadczenia, jakie wnieść może rolnictwo i rolnicy w podnoszenie jakości życia bogacących się krajów. Zjawiskom tym towarzyszyło kształtowanie się, a następnie umacnianie społeczne, a także polityczne ruchów prośrodowiskowych i ekologicznych. Ich nowa rola instytucjonalna i wzrastająca akceptacja społeczna z czasem stawały się na tyle silne, że głoszone przez nie postulaty, a następnie programy i żądania wprowadzane były do wspólnotowych (następnie tzw. unijnych) programów czy projekcji wspólnej polityki gospodarczej (i WPR). Wzmacniające się ekonomicznie i zmieniające się strukturalnie rolnictwo krajów UE kontestowało jednak lub przyjmowało niezbyt chętnie wiele propozycji tej polityki proekologicznej. Można nawet wyrazić ocenę, że spory te nasiliły się w trakcie przygotowania kolejnych projekcji wieloletnich wspólnej polityki rolnej, aby następnie osiągnąć nowy kompromis (i akceptację). Wyrazem tego kompromisu są również programy rolnośrodowiskowe (następnie także klimatyczne), które oferując rolnikom dodatkowe płatności za świadczone usługi prośrodowiskowe wskazują, że ochronę środowiska przyrodniczego można pogodzić z rozwojem technologii i technik produkcji oraz ekonomią rolnictwa i gospodarstw rolnych.

Przedłożona do recenzji praca wpisuje się właśnie w naukową, a stąd niezależną i obiektywną ocenę tego kto jest beneficjentem prośrodowiskowej wspólnej polityki rolnej (WPR), na polach konfrontacji: rolnik *versus* ekolog *versus* społeczeństwo.

Formalna ocena pracy

Przedłożona do recenzji praca doktorska liczy łącznie 109 stron wydruku. Struktura pracy jest typowa dla rozpraw o profilu rolniczym, ale również bardziej interdyscyplinarnych rolniczo-ekonomicznych. Opracowanie składa się z czternastu odrębnie numerowanych części, w tym wstępu, niezbyt obszernego przeglądu literatury, rozdziału metodycznego, podzielonego na podrozdziały, w tym podrozdziały tzw. drugiego stopnia. Także najbardziej obszerny rozdział merytoryczny i analityczny liczący 30 stron podzielony jest na podrozdziały, w tym podrozdziały 7.3 i 7.4. (również na podrozdziały drugiego stopnia). Kolejny rozdział jest typowy dla rozpraw o charakterze przyrodniczym (i nie tylko) i nazwany jest „Dyskusja”. Po nim następują „Wnioski”, „Bibliografia” i odrębne części porządkujące monografię, tj.: spisy tabel, wykresów i rycin oraz trzystronicowy aneks. Całość tak uporządkowanego tekstu poprzedzają streszczenia rozprawy w języku polskim i angielskim oraz ważny ze względu na formę zapisu treści pracy wykaz zastosowanych skrótów. Praca nie jest rozprawą obszerną, co w części dotyczącej oceny formalnej może świadczyć na korzyść Doktorantki, przy założeniu, że potrafiła ona syntetycznie przedstawić teoretyczne i badawcze aspekty podjętego problemu (co ocenię w dalszej części recenzji).

Metodyczna ocena pracy

Rozdział metodyczny pracy doktorskiej (a w jeszcze większym stopniu rozprawy habilitacyjnej), uznawany jest jako kluczowy w ocenie samej rozprawy oraz przygotowania badawczego (naukowego) Kandydatki ubiegającej się o stopień doktora nauk. Jego naukowe uporządkowanie, trafność oraz adekwatność zastosowanych metod, poprawnie sformułowany cel (cele) pracy, tezy lub/i hipotezy badawcze oraz sposób (metody) ich klasyfikacji stanowią niejako warunki wyjściowe uznania badań (i rozprawy) za naukową. Chodzi tu o spełnienie warunków wyjściowych i operacyjnych do uzyskania obiektywnego obrazu i dokonania prawdziwych ocen badanych stanów, zjawisk czy procesów. Świadczy to również o

przygotowaniu naukowym Kandydatki w zakresie właściwego operowania metodyką badań adekwatnych do dziedziny nauk przyrodniczych, w tym rolniczych, a tu także rozważań o charakterze społecznym i ekonomicznym.

Wychodząc z tych opisanych skrótowo założeń stwierdzam, że w części metodycznej podjęto, rozwinięto oraz opisano w sposób jasny wszystkie formalnie wymagane części składowe rozprawy odnoszące się do istoty badań. Podchodząc bardziej szczegółowo do powyższych kwestii i mając na uwadze różne szkoły naukowe przygotowania i redagowania metodycznej części rozpraw doktorskich (i różnice metodyczne dla różnych dyscyplin nauki), stwierdzam że uzasadnianie wyboru problemu oraz tematu badawczego jest właściwe i przekonujące. Cel badań wskazany już we wstępie (4.) oraz rozwinięty w rozdziale metodycznym (6.), został sformułowany jasno i jednoznacznie, jest on czytelny oraz ujęty w sposób syntetyczny. Ponadto wskazano trzy cele szczegółowe, które sprowadzają się do oceny ekonomicznej, środowiskowej i społecznej wdrażania programu rolnośrodowiskowego przez rolników. Hipotezę badawczą Autorka umieściła w rozdziale obejmującym przegląd literatury (5.), co nie koniecznie jest najlepszym jej usytuowaniem (jednak pozostaje to dyskusyjne). Sama hipoteza może budzić zastrzeżenia, gdyż stwierdzenie, że „wsparcie finansowe ... wpływa na poprawę środowiska ...” nie brzmi jednoznacznie. Może ono wpływać dodatnio, ujemnie, mało, znacząco itp. Brak tu określenia wektora (czy siły) tego wpływu. Także cel szczegółowy pierwszy (1.) jest dość luźno powiązany z hipotezą badawczą, gdyż Autorka wskazała tu na kierunki produkcji, a pominęła zasadniczy podział badanych gospodarstw, tj. na gospodarstwa wdrażające AES i gospodarstwa próby kontrolnej. Dużą część analiz nakierowano na ocenę intensywności emisji CO₂ w powiązaniu z typami gospodarstw. W pracy podjęto bardzo cenny problem badawczy, jednak nie zwrócono wystarczającej uwagi na określenie celu (celów).

Sam dobór próby badawczej, w tym skorzystanie z dostępnej bazy danych gospodarstw rolnych FADN i przyjęcie do badań trzech zdecydowanie różnych typów rolniczych tych gospodarstw, uznaję jako właściwe i posiadające potencjał badawczy. Dołączenie do tej próby niejako symetrycznych gospodarstw nieuczestniczących w programie rolnośrodowiskowym dodatkowo wzbogaca tę bazę danych i zwiększa możliwości jej wartościowej operacjonalizacji. Także w sposób przejrzysty wskazano etapy metodycznej oceny środowiskowej, ekonomicznej i społecznej, które podzielono na adekwatne merytorycznie części. Zastosowane mierniki i wskaźniki oceny

zasobowej (ziemia, praca, kapitał) i kryteria oceny podzielone na produkcyjne, ekonomiczne i środowiskowe uznaje za właściwe, adekwatne do zebranego materiału faktualnego i zamierzeń badawczych. Bardzo cenna i w mojej ocenie oryginalna (a nawet pouczająca) jest zaproponowana metoda szacowania emisji gazów cieplarnianych (GHG), związanych z danym kierunkiem produkcji czy typem gospodarstw. Także syntetycznie opisano w tej części rozprawy rodzaje substancji emitowanych przez rolnictwo i mających negatywny wpływ na środowisko oraz zasady metodyczne (w tym ich spektrum) szacowania emisji. Stanowi to ważny i bardzo cenny atut rozprawy. Metody te w powiązaniu z bazą danych FADN (produkcyjnych i ekonomicznych wyników gospodarstw), stanowiły podstawę do rozwiązania kluczowej (czy ważnej) tezy pracy, tj. „czy to się opłaca?” – mając na uwadze społeczne koszty mierzone m.in. transferami finansowymi skierowanymi do gospodarstw uczestniczących w programie rolnośrodowiskowym. Także badania o charakterze społecznym mające charakter *stricte* autorski nie budzą zastrzeżeń metodycznych. Pozostaje jednak pytanie czy badania przeprowadzono korzystając z ankiety czy ankieto-wywiadu (i w jaki sposób, jaką techniką przeprowadzono ten proces). W tej części pracy nie wskazano również jakimi metodami – mając na uwadze metodologię badań rolniczych czy przyrodniczych – posługiwano się starając się dojść do stwierdzeń naukowych, uogólnień czy wniosków. Zapewne były to metody analizy i syntezy, metoda indukcyjno-dedukcyjna oraz inne metody (?). Również brak jest w opracowaniu odniesień do literatury *stricte* metodycznej, którą zastąpiono cytowaniem literatury odnoszącej się do konkretnych wyników czy procesów badań szczegółowych podobnych (lub analogicznych). Cytowana w rozprawie literatura przedmiotu obejmuje łącznie 137 pozycji, w tym 53 obcojęzycznych (38,7%) i dotyczy różnych dziedzin nauki, w tym rolnictwa, ochrony przyrody i środowiska oraz ekonomiki rolnictwa. Wskazane badania i pozycje literatury naukowej powstawały w różnych ośrodkach akademickich i innych instytutach naukowych, a ich liczebność i dobór uznaję za wysoce akceptowalny.

Analizy i syntezy przeprowadzone w trakcie przygotowywania rozprawy obejmują lata 2010-2014, co można uznać za duży dystans czasowy w odniesieniu do współczesności. Niemniej jednak, gdy mamy na uwadze wskazane cele badawcze, w tym określenie zróżnicowanej, opisywanej w pracy społecznej i indywidualnej zasadności uczestnictwa rolników w programie rolnośrodowiskowym, wówczas ten dystans czasowy ma mniejsze znaczenie. Od tego czasu nie zmieniła się zasadniczo

metodyka badań FADN oraz metody szacowania emisji substancji szkodliwych dla środowiska.

Konfrontując temat rozprawy z układem i treścią prowadzonych analiz i syntez potwierdzam wymaganą tu zgodność i adekwatność. Konkludując stwierdzam, że cel pracy, założenia metodyczne, zastosowane delimitacje oraz przeprowadzone obliczenia i ich interpretacja nadały pracy zaawansowany charakter naukowy

Merytoryczna ocena pracy

W tej części recenzji przedstawiono w sposób zwięzły opinie i oceny autorskich analiz i syntez zwracając uwagę na kwestie oryginalne, cenne poznawczo i wartościowe naukowo oraz oceny polemiczne.

Przegląd literatury jest ważną częścią składową rozpraw naukowych i stanowi potwierdzenie znajomości przez Autorkę piśmiennictwa dotyczącego problematyki podjętej w badaniach. Jest także rodzajem (sposobem) poszukiwania tzw. „luk” czy „wolnych pól” w nauce, w które może wpisywać się rozprawa. Rozdział ten w pierwszej kolejności odnosi się do kwestii makroskali ze zwróceniem szczególnej uwagi na problematykę środowiskową, w tym jego ochronę. W pogłębiony sposób przedstawiono ewaluowanie podjętych na szczeblu UE obszarów odniesienia (i kwestii) objętych działaniami rolnośrodowiskowymi. Bardzo liczne odwołania do literatury krajowej i zagranicznej – co jest istotą tego rozdziału – uznaję za trafne. Rozdział ten napisany został w sposób bardzo syntetyczny (może nawet jest aż nadto skrócony). Wyraźna jest tu jednak wieloaspektowość i odwaga analiz przeglądowych oraz interesująca autorska narracja.

W rozdziale 7. – „Wyniki badań”, w pięciu podrozdziałach Autorka podjęła się odnalezienia odpowiedzi na wskazane w rozdziale metodycznym cele i zweryfikowanie postawionej hipotezy badawczej. W pracy została opisana syntetycznie sytuacja rolnictwa w Polsce w okresie prowadzenia analiz. Scharakteryzowana została badana zbiorowość gospodarstw próby badawczej i próby kontrolnej, z podziałem na typy rolnicze. Przedmiotem analiz były m.in.: zasoby ziemi i sposób ich użytkowania, ponoszone przez gospodarstwa nakłady pracy oraz aktywa gospodarstw. W części opisującej organizację produkcji rolniczej poddano bardziej szczegółowej analizie strukturę prowadzonych upraw oraz stan pogłowia zwierząt gospodarskich. W kolejnym podrozdziale przeprowadzono ocenę produkcyjną gospodarstw w ujęciu ekonomicznym, w tym wartość i strukturę produkcji, produktywność ziemi, pracy i

kapitału. Analizowano również poziom i strukturę ponoszonych kosztów produkcji, odnosząc te mierniki do gospodarstw i powierzchni użytków rolnych. Uzyskane wyniki badań wskazują na raczej niejednoznaczny obraz ekonomii badanych gospodarstw stosujących się do zasad i wymogów programów rolnośrodowiskowych i gospodarstw tzw. grupy kontrolnej. W gospodarstwach mlecznych i mieszanych – które przystąpiły do realizacji programów rolnośrodowiskowych – dochody te są wyższe aniżeli w gospodarstwach grupy kontrolnej, natomiast w typie gospodarstw polowych zależności takie nie wystąpiły. Dalsze analizy ekonomiczne przeprowadzone również z podziałem na dwie grupy analityczne i trzy typy gospodarstw, wskazały oraz potwierdziły zdecydowanie ważną rolę transferów unijnych dla ekonomiki gospodarstw. Dopłaty do działalności operacyjnej gospodarstw uczestniczących w programie rolnośrodowiskowym uległy w badanym okresie (2010-2014) wahaniom, jednak ich udział wzrósł w sposób istotny i wynosił dla typu określonego jako gospodarstwa polowe aż 81% (wzrost o 13%), gospodarstwa mleczne 55% (wzrost o 2%) i mieszane 80% (wzrost o 19%). W gospodarstwach próby kontrolnej w 2014 r. udział ten wynosił odpowiednio 72%, 31% i 61%.

Kluczowym rozdziałem dla prowadzonych analiz i ocen środowiskowych jest podrozdział 7.4 (str. 55). W dość syntetyczny sposób przedstawiono w nim następstwa (czy skutki) o charakterze ekonomicznym, wynikające z rezygnacji ze stosowania przemysłowych środków produkcji rolnej (nawozów i środków ochrony roślin). Przeprowadzono również analizę emisji gazów cieplarnianych (GHG) w ekwiwalencie Mg(t.) CO₂ na gospodarstwo, analizując tą kwestię dla dwóch lat, tj. dla 2010 r. i 2014 r. Istotnymi dla tych rozwiązań są tabele nr 40 i 41 (str. 68), w których określono intensywność emisji CO₂ dla gospodarstw głównej grupy badawczej i grupy kontrolnej. Obliczono także – i to uznaję za kluczowe dla prowadzonych analiz – koszty ograniczenia emisji 1 Mg (t) CO₂ wynikające ze zmian struktury (oraz poziomu i technologii produkcji), co jest pochodną realizacji programu rolnośrodowiskowego. Dane te skonfrontowano z instytucjonalnie kształtowaną ceną uprawnień do emisji CO₂ dla kolejnych lat okresu 2010-2014 (oraz 2018-2021).

Podrozdział 7.5 posiada w dużej mierze charakter analizy społeczno-ekonomicznej. Zastosowano w nim metodę badań ankietowych i zapewne szczegółową metodę analiz o charakterze behawioralnym. Analizowano odpowiedzi rolników z dwóch grup analitycznych, tj. uczestniczących w programie rolnośrodowiskowym i z grupy kontrolnej, w tym odnośnie motywacji przystąpienia do

programu, oceny instytucjonalnej i oceny środowiskowej. Zapytano również rolników o najważniejsze ich zdaniem zagrożenia dla środowiska płynące ze strony rolnictwa. Także dość szczegółowo odniesiono się do kwestii postaw rolników wobec środowiska, identyfikując kolejne wskazania w odsetkach i obliczając dla danych wynikowych wartości średnie i odchylenia standardowe. Uzyskane wyniki dla danego okresu badań nie potwierdziły różnic pomiędzy postrzeganiem potrzeby ochrony środowiska u rolników grupy badawczej i grupy kontrolnej. Ciekawe i istotne poznawczo są również badania dotyczące zadowolenia respondentów z pracy w rolnictwie (w gospodarstwach), a uzyskane wyniki wskazują na znacząco wyższe oceny w głównej grupie badanych gospodarstw 80,3%, niż w grupie kontrolnej (61,3%).

Dyskusję uzyskanych wyników badań przeprowadzono w rozdziale 8. Został on zredagowany w sposób systematyczny, jasny i przekonujący. Odniesiono się w nim kolejno do determinant wdrażania AES w gospodarstwach w różnych krajach, jak i regionach. Podjęto kwestię efektów produkcyjnych i ekonomicznych gospodarstw wdrażających programy rolnośrodowiskowe. W tej części analiz ponownie podjęto i przedyskutowano problematykę kosztów ograniczania emisji CO₂, poprzez udział rolników w programie rolnośrodowiskowym oraz skonfrontowano usługi publiczne z ceną uprawnień do emisji.

Rekapitulację opracowania tekstowego stanowi część pracy o nazwie „Wnioski”. Odniesiono się w niej do kwestii organizacyjnych i ekonomicznych gospodarstw dwóch badanych grup analitycznych i trzech typów gospodarstw. Wskazano również na produkcyjne i społeczne korzyści zmniejszania intensywności produkcji, w tym zwłaszcza związane ze zmniejszeniem emisji CO₂. Nie odniesiono się jednak w sposób bezpośredni i wyczerpujący do hipotezy badawczej (ze str. 27). Także może nie do końca wykorzystano bardzo interesujące wyniki badań, dotyczące indywidualnych i społecznych kosztów oraz korzyści uczestnictwa w programie rolnośrodowiskowym, mając na uwadze ograniczenie emisji CO₂. Z uwagi na to, że praca realizowana jest w instytucie branżowym MRiRW, być może zasadne byłoby, lecz to pozostawiam do rozważenia Autorce rozprawy, sformułowanie kilku odrębnych wniosków czy uwag i odniesień o charakterze ściśle aplikacyjnym. Ta część rekapitulacji, np. zatytułowana „rekomendacje dla praktyki gospodarczej” stanowiłaby ważne aplikacyjne odniesienia do realizowanej obecnie i ewoluującej wspólnej polityki rolnej (WPR). Jakie rekomendacje, poza wskazanymi we wniosku nr 6. (str. 87) może

wnieść Autorka, mając także na uwadze wdrażanie Zielonego Ładu - ? (oczekuję na odpowiedź w trakcie obrony).

Krytyczna i polemiczna ocena końcowa rozprawy

- Nadmieniony już dystans czasowy analizowanego materiału badawczego i czasu zakończenia redagowania rozprawy mógłby być w pewnym zakresie zniwelowany, gdyby zastosowano w jej części przeglądowej swoistą parabolę czasową. Została ona częściowo zrealizowana w rozdziale „Dyskusja”, w którym na str. 83 odniesiono się do cen uprawnień emisji CO₂, w tym nie tylko w latach analizy, ale także w okresie przypadającym na lata 2018-2021. Podobnie w rozdziale przeglądowym można było kontynuować analizy dotyczące programów rolnośrodowiskowych i klimatycznych w następnej projekcji WPR, tj. 2014-2020, a nawet zwrócić uwagę na zapowiedzi kolejnej jej ewolucji po roku 2020 (od 2023 r.).
- Szczegółowo analizując pracę można jednak odnieść wrażenie, że programom rolnośrodowiskowym w aspekcie teoretycznym poświęcono zbyt mało miejsca. Można by było z tej problematyki przygotować odrębny i rozbudowany rozdział.
- Pozytywne skutki wdrażania przez rolników programów rolnośrodowiskowych sprowadzają się do wiązki różnych świadczeń o charakterze środowiskowym, społecznym i ekonomicznym. Jednakże w pracy w ocenach środowiskowych Autorka skupiła się wyłącznie (i to wskazała w metodyce) na ograniczaniu emisji CO₂. Gdyby rozszerzyć kwestie ocen ekonomicznych np. o zachowanie bioróżnorodności (str. 65) czy również ochronę krajobrazu, wówczas rachunek ekonomiczny (choć bardzo trudny i z wieloma niewiadomymi) mógłby przybrać inny charakter (to poddaję pod rozważenie!).
- W pracy nie udało się uniknąć również innych uchybień czy usterek, ale także subiektywnie ocenionych pominięć:
  - ustalając koszty ograniczające emisje, należało wskazać zapisy algorytmiczne tych obliczeń (w metodyce);
  - tabela nr 56 (str. 77), jest w przedłożonej wersji trudna do logicznej interpretacji;
  - dostrzeżono także tabele, w których udziały mierzone w odsetkach nie sumują się do 100% (np. tab.: 21, 22, 23);
  - można również dostrzec w tekście nieprawidłowe i zamienne stosowanie terminu produkcyjność i produktywność.

Praca po dopracowaniu i „uzupełnieniu” posiada duży potencjał do tego, aby mogła zostać wydana w formie monografii. Świadczy o tym jej znacząca wartość naukowa i zawarte w jej treści interesujące i oryginalne odniesienia, zwłaszcza dotyczące kwestii rolniczych i ekonomiki wdrażania programów rolnośrodowiskowych, także w aspekcie ochrony środowiska i klimatu.

Rekapitulacja

Przedłożona do recenzji praca doktorska mgr Anity Stanisławy Gębki pt. „Wybrane aspekty wdrażania programu rolnośrodowiskowego w regionie FADN – Mazowsze i Podlasie” jest opracowaniem naukowym wpisującym się w nauki rolnicze, ale także w znaczącym zakresie w ekonomikę rolnictwa, ekonomię środowiska i zrównoważonego rozwoju. Praca oparta jest o różnorodny, dość obszerny i trafnie metodycznie zebrany i naukowo opracowany materiał źródłowy. Metodyczną część pracy, w tym cel, zakres i hipotezę badawczą sformułowano prawidłowo. Materiały faktualne analizowano stosując właściwie dobrany aparat metodyczny, w tym proste weryfikatory statystyczne. Poprzez przeprowadzone badania i dość syntetyczny esej rozprawy Autorka potwierdziła, że posiada umiejętność prowadzenia i dokumentowania badań naukowych w naukach rolniczych, w dyscyplinie „Rolnictwo i ogrodnictwo”.

Reasumując potwierdzam, że rozprawa spełnia wymogi pracy doktorskiej zawarte w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.) i wnoszę o jej przyjęcie przez Radę Naukową Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa PIB w Puławach i dopuszczenie mgr inż. Anity Stanisławy Gębki do publicznej obrony.

Kraków dn. 10.01.2023 r.